

A POLITIKAI RENDSZER ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI
KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZOCIALISTA
DEMOKRÁCIÁRA ÉS A TÁRSADALMI REFORMOKRA

A fiatal Marx A hegeli jogfilozófia kritikájához írott bevezetőjében azt írta, hogy "a gazdaság világának a politika világához való viszonya a modern kor egyik fő problémája". Véleményem szerint ez nemcsak a kapitalizmusra - Marx korának modern társadalmára -, de a szocializmusra is igaz, még talán fokozottabb mértékben.

A polgári forradalmakat követő időszak legjelentősebb makrotársadalmi strukturális változása az, amit a "polgári társadalom" és a "politikai állam" szétválasztásának nevezünk.

A magántulajdonon alapuló "magánpolgári társadalom" és a liberális állameszméken alapuló "politikai állam" szétválasztása együttjárt a két társadalmi alrendszer közötti bonyolult közvetítő mechanizmus kialakulásával. A szabadversenyos kapitalizmus közvetítő intézményei a magánpolgári társadalom felől épültek ki első-sorban a politikai állam, tágabban a politikai rendszer felé. A közvetítő intézmények működése - sok tekintetben a munkásmozgalom követeléseinek hatására - egyre szélesebb alapokon építette ki - legalábbis a nyugat-európai társadalmakban - a demokratikus politikai szabadságjogokat, és ezen az alapon jöttek létre azok az érdekképvéltő, politikai vélemény-, akaratképző és közvetítő intézmények, amelyek a polgári demokrácia alapjait jelentik: az állami képviselői szervek és önkormányzatok, a politikai pártok, az érdekképvéltői egyesületek, szakmai és rétegekamarák, a politikai döntéseket befolyásoló formális és nemformális intézmények, a lobbyk, a pressure groupok, az érdekkijárási és a nyomásgyakorlási mechanizmusai. Ezen intézményrendszer révén hatékonyan érvényesült a magánpolgári társadalom erős determinanciája a politikai rendszer felett, erős kézzel tartotta távol "a politikai államot" a gazdasági beavatkozástól.

A kapitalizmus gazdaságcentrikus társadalmi strukturája fokozatosan elmozdult a magánpolgári társadalom túl erős determinációjától, túl erős társadalmi integráló szerepétől, a politikai rendszer egyre határozottabb gazdaságszervező és társadalominTEGRÁLÓ működése felé. A politikai rendszer társadalomszervező és integráló szerepének a növekedése következtében - de a magánpolgári társadalom dominanciájának megmaradása mellett - fokozatosan épült ki egy másik közvetítő mechanizmus - az előbb felvázolt mellett - mégpedig a gazdaság működésének most már nem csak általános feltételeit, de belső arányait, konkrét működési feltételeit is meghatározó intézményrendszer: a gazdaságpolitikai döntések, preferenciák, korlátok bonyolult hálózata. Azt mondhatjuk, hogy a fejlett kapitalista országokban a gazdasági rendszer és a politikai rendszer összekapcsolódását ma már kétoldalú közvetítő mechanizmus biztosítja, megőrizve a gazdaság alapvető integráló és strukturáló szerepét.

Ez a közvetítő mechanizmus foglalja magában a polgári demokrácia intézményrendszerét. A demokratikus intézmények funkcionális szférája tehát úgy is kijelölhető, mint kétoldalú közvetítés a gazdasági rendszer és a politikai rendszer között, e közvetítés révén választva el egymástól a gazdaságot és a politikát, de a közvetítés révén össze is kapcsolva őket, megőrizve sui generis törvényszerűségeik mozgásterét, társadalomszervező hatásukat, makrotársadalmi szinten pedig a társadalmi integráció magasabbrendű típusát teremtve meg. A fejlett kapitalista társadalmakban elsősorban politikai választ és megoldást dolgoztak ki a kapitalizmust megrázkód-tató gazdasági és politikai válságok elkerülésére, s bár ezzel a társadalmak alapvető és antagonisztikus ellentmondásait nem sikerült megszüntetni, saját korlátaikon belül mégis hosszú időre életképes integrációs modellt dolgoztak ki.

Ha a gazdasági és a politikai rendszer makrotársadalmi kapcsolatát a szocialista forradalmakat követő időszakban vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy egyrésztől egy erősen politikacentrikus társadalmi berendezkedés jött létre, amelyben a társadalom alapvető integráló és strukturáló eleme a politikai rendszer volt, másrésztől, hogy csak a politikai rendszer felől épült ki, a direkt gazdasági döntések révén rövidre fogott és mindent behálózó, közvetítő

mechanizmus a gazdasági rendszer felé. Ez a közvetítő mechanizmus a tervutasításos gazdálkodás mechanizmusa, ami nem egyszerűen gazdaságszervező és irányító rendszer, hanem a politikai rendszer megszervezésének legfontosabb összetevője és a hatalmi be rendezkedést döntően meghatározó tényező. A gazdasági rendszer és a politikai rendszer viszonyában a politikai rendszer egyértelmű meghatározó szerepe érvényesült azáltal, hogy a politika - politikai döntések formájában - mintegy "alászállt" a gazdaságba, és egyúttal "felszipantotta" a gazdaságot a politikai rendszerbe. A gazdasági rendszer teljes átpolitizálása és a politikai rendszer ökonomizálódása következtében e két társadalmi alrendszer olyképpen csuszott egymásba, hogy a gazdaság relatív önállósága teljesen megszűnt. A politikai mechanizmus biztosította, ami politikai döntések formájában a politikai rendszer felől épült ki a gazdaság felé. A politikai döntések nem csupán a gazdálkodás általános feltételeit, jellegét, arányait határozták meg, hanem maguk váltak - a munkaadókig és az iróasztalokig lebontva - a gazdálkodás szervezőivé és mozdatóivá.

A politikai mechanizmus társadalomszervező funkciójának ez az "egyeduralma" a politikai rendszert a társadalmi reprodukció és integráció egyetlen szférájává változtatta, aminek következménye volt többek között az is, hogy minden gazdasági probléma és feladat egyúttal politikai probléma és feladat is volt, a munkából való késéstől kezdve, a norma teljesítésén keresztül, a tervutasítások teljesítéséig, vagy akár egy beruházás átadásáig. Ha hiba keletkezett, akkor a rendszert meghatározó integráló és reprodukciós elvnek megfelelő választ és megoldást kerestek, vagyis - Marxtól idézve - a politikai bürokrácia minden társadalmi fogyatékoságáért a bürokráciát teszi felelőssé, és bürokratikus intézkedésekkel és rendszabályokkal válaszol rá. Ez tovább erősítette a politikai vezetés akaratának extenzív tulerjedését azon az érvényességű körön, amelyen belül még hatékony intézkedések meghozatalára lett volna képes. Ezt az összefüggést sem nekünk kell felfedezni, mert Marx nagyon pontosan leírta a politikai akarat szertelelné váló működését, amennyiben semmiféle korlátozás - elsősorban más tartalmu politikai korlátozás - nem érvényesül vagy nem érvényesülhet vele szemben. "A politika elve az akarat. Minél egyoldalubb, vagyis minél kiteljesedettebb a politikai értelem, annál inkább hisz az aka-

rat mindenhatóságában, annál inkább vak az akarat természeti és szellemi korlátaival szemben, annál képtelenebb tehát felfedni a szociális fogatkozások forrását."

Tegyük hozzá, hogy egy politikai akarat hatékony ellensúlyozója csak egy más tartalmu, eltérő érdekkötöttségű politikai akarat lehet, mert bár az objektív társadalmi viszonyok és intézmények, a materiális korlátok és a pszichikum tőrőképpessége nagyon erős korlát minden politikai vezetés akarata előtt, de ezek "szakitószilárdsága" is hihetetlenül nagy.

Összegezve gondolatmenetünk lényegét, azt mondhatjuk, hogy a magyar szocialista társadalom kialakulásának és fejlődésének első évtizedében, a gazdasági rendszer és a politikai rendszer makrotársadalmi viszonyában, a politikai rendszer szinte végletekig fokozott elsődlegessége és meghatározó szerepe érvényesült, aminek részben eszköze, részben pedig következménye volt az, hogy csupán a politikai rendszer felől épült ki a politikai döntések közvetítő mechanizmusa a gazdasági rendszer felé. Ez az egyoldalú közvetítési kapcsolat gazdaság és politika között a két társadalmi alrendszer olyan egymásba csuszását eredményezte, amelyben egyetlen társadalmi integrációs elv, egyetlen a társadalmi reprodukciót vezérlő akarat érvényesült, egy minden demokratikus korlátozástól mentes, önmagát mindentudónak és mindenhatónak képzelő elidegenedett politikai vezetés akarata. A társadalmi integrációnak és a gazdaság és politika kapcsolatának ez a fajtája egyszerűen kizárt mindenféle demokratikus közvetítő mechanizmust: a politikai döntések kontrollját és befolyásolását, a szervezetek és közösségek autonómiáját, az érdekek csoportérdekké integrálódását és politikai akaratként való kifejeződését. Így már nem csoda, hogy a politikai élet egyik legfontosabb kategóriája, az érdekek egyszerűen kikerült a politika elméletéből és hétköznapi szótárából. A "szövetségi politika" és annak eszköze, a Népfront a politikai szövetségekkel való leszámolás eszköze lett - miként Rákosi mondta és akarta - felszámolva a kommunista párt stabil hegemóniáján alapuló hatalmi blokkot, leválasztva a kommunista párttól a szövetségi hatalmi blokk tömegbázisát, később saját tömegeit is. A stabil és erős, széles társadalmi alapon nyugvó hegemonisztikus szövetségi blokk helyett, egy rendkívül instabil, csupán apparátus bázisu monopolisztikus

hatalmi blokk jött létre. A demokrácia pedig nem egyszerűen korlátozódott, torzulást szenvedett, lecsökkent, ebben a hatalmi és társadalmi reprodukciót vezérlő mechanizmusban, hanem rendszeridegen elemként ki sem bontakozhatott. Ezért véleményem szerint 1956 őszén a magyar társadalom nem egyszerűen gazdasági és politikai-bizalmi válságba került, hanem a társadalmi reprodukció és integráció hatalmi mechanizmusának egésze került válságba, mondott csődöt.

A politikai rendszer szinte korlátlan elsődlegessége jegyében működő társadalmi integráció és hatalmi mechanizmus néhány rendszertipikus, a rendszer egészét meghatározó jelentőségű elve közül szeretnék néhányat megemlíteni, részben jellemzőként, részben azért, hogy ezen elvek történeti változását - elsősorban a szocialista demokrácia fejlődése szempontjából - nyomon követhessük.

1. A kapitalizmust jellemző államközpontu politikai rendszerrel szemben a szocialista társadalom politikai rendszere pártközpontu politikai rendszer, amelyben a kommunista párt került a társadalmat integráló és a társadalmi reprodukciót vezérlő hatalmi mechanizmus centrumába. Az állami szervek részben összefonódtak - különösen a központi hatalmi pozíciókban - a pártszervezetekkel, részben a hatalmi centrumból kikerülve elsősorban feladatvégrehajtó funkciót töltöttek be. A hagyományos állami-képviselői szervek önkormányzati, helyi hatalmi funkciókat teljesen elvesztették.

2. Pártközponu politikai rendszerünk hatalmi mechanizmusában, a hatalom megszervezésének Gramsci által monopolisztikus hatalmi blokknak nevezett berendezkedése alakult ki, amelyben a párton belüli demokratikus hatalmi ellensúlyozás éppen úgy nem érvényesült, mint a párt és a párttagok, a párt és a szövetségesek és a párt és a társadalom egészének viszonyában.

3. A monopolisztikus hatalmi rendszer legfőbb szervező elve a nagyon erős centralizáció volt. A centralizáció lényegi elve alapján a döntéseket hozók és a döntések által érintettek között túl nagy volt a távolság, aminek következtében állandósult az az ellentmondás: hogy akik döntöttek egy kérdésben, azok nem ismerték az adott

ügy társadalmi összefüggéseit, akik ismerték ezeket az összefüggéseket, azoknak nem volt döntési jogositványuk.

A centralizáció elvének megfelelően minden (gazdasági, kulturális, oktatási, egészségügyi stb.) társadalmi probléma, igény, feszültség a hatalmi hierarchia hosszú vertikális útjára került, a felmerült problémát olyan magasra felfuttatva, ahol nemhogy a megoldás alternatívái, de miértjei is teljesen kiszámíthatatlanokká váltak a döntések által érintettek előtt. A túlzott centralizáció kezdeti - lényegileg 1950-ig érvényesülő - előnyei után, annak hátrányos következményei egymás hatását felerősítették, amin az időszakonkénti racionalizálási és decentralizálási kísérletek mit sem változtattak. Összkövetkezményeiben: a maximális hatékonyságot és racionalitást megvalósító gazdasággal szemben elkesztően rossz hatékonyságu, irracionális elemeket állandósító, egyszerre pazarló és egyszerre hiánygazdálkodás alakult ki. A maximális egyetértésen alapuló szilárd politikai egységgel szemben a politikai félelem, a klikkharok, a politikai terror, párton belül és párton kívül is, a demokrácia teljes megszűnése vált jellemzővé.

4. A politikai rendszer által "felszipantott" gazdaság, a gazdasági-termelési viszonyokat helyettesítő politikai integráció óriási mennyiségű adminisztratív feladatot termelt ki, s e feladat-dömping megoldására óriásira duzzadt politikai és gazdasági bürokrácia jött létre. Hivatalos adatok szerint 1954-re 1949-hez viszonyítva 164%-kal növekedett az államigazgatás létszáma, a gazdasági igazgatásé pedig 1938-hoz viszonyítva 357%-kal növekedett.

A monopolizált hatalom óriásira növekedett bürokráciája óriási mennyiségű szabályt, utasítást, egyedi beavatkozást, engedélyt termelt ki, ami a politikai irányítás tárgyává tett óriási feladat-mennyiségből, azon túl pedig a társadalmi integráció politikai mechanizmusából fakadt.

5. A politikai és a gazdasági centralizáció megállíthatatlannak tűnő szervezeti koncentrációval járt együtt, ami tovább erősítette az irányítás centralizmusát.

A szervezeti koncentráció a politikai szervezetek szintjén kezdődött a pártok felszámolásával, a Népfront megbénításával, a szak-szervezetek ágazati jellegű átszervezésével, az ifjusági rétegszervezetek összevonásával, és folytatódott a gazdasági szférában, a gazdálkodó szervezetek összevonásával. A szervezeti szinten erősen koncentrált gazdasági szféra visszahatásában tovább erősítette a párt és államigazgatási szervezetek túlzott centralizmusát, a gazdasági és a politikai feladatok és szervezetek egymásbacsuszását. A vertikális és horizontális szervezeti koncentráció mechanizmusa szinte elementáris erővel hatott vissza és erősítette tovább a hatáskörök centralizációját.

6. A szervezeti koncentráció az állami, a párt-és a társadalmi szervezetek egymásbacsuszásával, hatáskörük összekeveredésével járt együtt, amit részben egy-egy vezető többes szervezeti tagsága, a pozíciók halmozása, részben a mindenféle hatáskört koncentráló bizottságok, hatalmi szervezetek valósították meg.

6. Ebben a politikai mechanizmusban a hatalmi és a hierarchikus függőségek személyi függőségén alapuló rendszere épült ki, a feladat- és hatáskörök megosztása nem jogszabályokban rögzített intézményes rendben osztódtak szét, vagy legalábbis attól nagyon eltértek. Ez a hatalmi viszonyokat teljesen bizonytalanná és kiszámíthatatlanná tette, ami állandó tulbiztosításra, a felső régiókban informális stabilizációt kereső akciókra, az önállóságot teljesen feladó konformitásra kényszerítette a politikai mechanizmus résztvevőit.

8. A hatáskörök megosztásának sajátos "zsákmányrendszere" alakult ki, ami azt jelentette, hogy egy-egy személynek, szervezetnek nem annyi hatásköre, döntési jogosítványa volt, mint amennyit jogszabályok, szervezeti-működési szabályok előírtak, hanem annyi döntési jogosítvánnyal rendelkezett mindenki, amennyit magához tudott vonni, amíg hatalmi ereje mások ellenállásába nem ütközött. Egy személyt vagy szervezetet megillető hatáskör sokszor sokkal nagyobb volt a szabályok alapján biztosított jogosítványoknál, sokszor viszont jóval kevesebb. Ez a hatalmi mechanizmus kiszámíthatatlanságát és bizonytalanságát tovább növelte, ami a szervezeti konformitás mérhetetlen megnövekedését vonta maga után.

Anélkül, hogy tovább folytattam e hatalmi mechanizmus-rendszer tipikus jellemzőinek felsorolását, azt szeretném hangsúlyozni, hogy ezek az elvek egymást felerősítették, egymás hatását kummulálták és egyenkénti megváltoztatásukat lehetetlenné tették. Ennek a társadalmi reprodukciót vezérlő politikai mechanizmusnak a megváltoztatása csak három elv együttes érvényesülésével valósulhat meg. A centralizált reformok elve, a reformok totális érvényesítésének elve, s a reformok egyértelműségének elve.

Az 1956-os katasztrófa után - bár soha nem jelölték így, én is politikai mechanizmusunk történeti változását politikailag elemezve vontam le ezt a következtetést - e három elv jegyében szervezte át az MSZMP akkori vezetősége nem csupán a politikai mechanizmust, és nem csupán a gazdasági rendszert, hanem a társadalom egészének integrációját és reprodukciós mechanizmusát is. A három elv közül a centralizáció elve azt jelentette, hogy a centralizációt továbbra is fenntartó irányítási mechanizmusban gyökeres társadalmi reform - tehát nem részleges reformok, amelyeket a szervezeti bürokrácia mindig kivéd - csak felülről elindítva, a társadalmi reformelképzeléseket központilag és a hatalom súlyával érvényesítve lehet sikeres.

A hatalmi mechanizmus és a társadalmi reprodukció reformja ezen kívül totális volt, vagyis a társadalmi élet szinte minden területére kiterjedt, és végül kétséget nem hagyóan egyértelmű, ha úgy tetszik erőhatalmat és társadalmi konszenzust egyaránt felhasználó és következetes, meg nem hátráló volt. Ez a három elv együttesen biztosíthatta csak azt az átütő - 1956-57-ben még szinte elképzelhetetlen - sikert, ami az MSZMP politikáját az elmúlt 25 évben kisérté. Megmaradva a társadalmi alrendszer strukturális elemzésének szintjén, ezt a 25 éves politikát két fokozatosan megerősödő, időszakonként erős ellenható tényezőket is háttérbe szorító tendencia és tartalmi változás jellemzi: az első a társadalmi reprodukció összefolyamatának fokozatos racionalizálódása, vagyis egyre többfajta szakértelem, sajátos szakmai racionalitás, közgazdasági, jogi, igazgatási, kulturális-esztétikai stb. értékek és ésszerűségek épültek be a társadalmi reprodukció mechanizmusába, nyerték vissza létjogukat és érvényesülésüket. A második, a politikai stabilizáció első három-öt évét követően kibontakozó demokratizálódás, a

politikai mechanizmus hatalmi rendszerének tudatos átalakítása a párt vezetésével.

A társadalmi-strukturális elemzés szintjén tehát azt mondhatjuk, hogy a társadalmi reprodukció folyamata - az elmúlt 25 évben - racionalizálódott, teljesítőképessége (nem csak a gazdasági) megnőtt, minőségileg magasabbrendű értékelemek kezdtek kibontakozni, egyre inkább érvényesülnek a társadalom különböző alrendszeireiben ható speciális törvényszerűségek, szemben a társadalmi reprodukció monolitikus-politikai szervezésével, és helyette a sokféle társadalomszervező elv politikai integrációja bontakozik ki. A politikai rendszer dominanciájának változatlan érvényesülése mellett, a társadalmi sokszínűségből a hatalmi folyamatokban újra és újra létrejövő, minőségileg magasabbrendű egység és integráció valósul meg a politikai mechanizmus összetartó ereje folytán. Ezt a folyamatot erősítette, mozgásterét tágította a szocialista demokrácia kibontakozása, de a demokrácia elért foka egyúttal korlátozta is ezt a folyamatot. A szocialista demokrácia fejlődése során a legfontosabb mozzanat annak az elfogadása, hogy a gazdasági rendszerben keletkező egyéni, csoport- és rétegérdekek makrotársadalmi szintű integrációját a politikai mechanizmus középpontjába kell állítani. Az érdekek sokszínűségének elismerését végig követhetjük az MSZMP politikai dokumentumaiban. A politikai vezetés ezzel legalizálta az érdekközvetítő intézményeket, egyre nagyobb teret biztosítva az érdekek politikai artikulációjának, csoport és rétegszintű integrációjának, demokratikus ütköztetésének, a születendő döntések érdekalapu befolyásolásának. A szocialista demokrácia fejlődése egyet jelent annak a közvetítő mechanizmusnak a kiépülésével, ami a gazdasági rendszerben keletkező sokszínű és konfliktusos érdektörékvéseket hatékonyan képes közvetíteni és becsatolni a politikai rendszer hatalmi mechanizmusába és politikai folyamataiba.

Ezzel a szocialista társadalom integrációs mechanizmusának - a gazdasági és a politikai rendszer összekapcsolódásának - minőségileg magasabbrendű típusa alakult ki, vagy legalábbis kialakulóban van: a gazdasági és a politikai rendszer kétirányú közvetítések révén összekapcsolt integrációs mechanizmusa, amelyben a politikai rendszer dominanciája továbbra is érvényesül ugyan, de

a társadalmi alrendszerek közvetítéses kapcsolataikban megőrzik mozgásterületet és speciális törvényszerűségeik társadalomszervező hatását.

Az MSZMP politikai gyakorlata által, az elmúlt 25 év során fokozatosan mutatkozott meg - de még korántsem valósult meg - a szocialista társadalom fejlődésének egyik lehetséges történelmi alternatívája: a racionalizált és hatékony társadalmi reprodukció és a demokratikus hatalmi berendezkedés egysége. Azt mindannyian tudjuk, hogy a racionalizáció és a demokrácia nem feltétlenül jár együtt. Egyfelől a racionalizációt hatékonyan meg lehet valósítani a centralizált irányítás keretében is, a demokratikus hatalmi berendezkedés pedig nem mindig működik a legésszerűbben.

A tiszta racionalitás oltárán a demokráciának éppúgy áldoznia kell, mint a racionalizációnak a demokrácia követelményei előtt. Ebből következően viszont az is igaz, hogy a történelmi fejlődés során semmiféle egyoldalú, egyetlen integrációs elvre épülő társadalmi berendezkedés sem lehet hosszútávon életképes. Így sem a demokrácia, sem a tiszta racionalitás, illetve az ezeket tartalmazó ideológiák jegyében megszervezett társadalom sem veheti fel a történelmi versenyt a társadalmi létszférák sokszínűségét, sajátos törvényszerűségeit és értékeit, speciális mozgásmechanizmusait megőrző, e sokszínűségből minőségileg magasabbszintű egységet létrehozó integrált társadalommal szemben. A modern kor egyik legfőbb problémája a gazdaság és a politika kapcsolata - idéztük Marxtól már korábban is -, amelyre csak politikai választ lehet és kell adni. A társadalmak fejlődésében a politikai rendszer dominanciája - de nem egyeduralma - megváltoztathatatlan történelmi tendenciának tűnik, s miként a fejlett kapitalista országok, akként a szocialista országok is politikai mechanizmusuk demokratizálásával - annak a második közvetítő mechanizmusnak a kiépítésével - adhatnak csak megfelelő választ korunk kihívására.

A magam részéről elsőrendű fontosságú feladatnak tartom hazánkban a szocialista demokrácia továbbfejlesztését, mégpedig a párt által központilag irányított reformok sorozatával, totálisan, tehát minden politikailag jelentős közösségi viszonyra kiterjedően érvényesítve, és kétségsbe nem vonható egvértelműséggel szorítva

háttérbe minden antidemokratikus politikai ambíciót. Centralizált irányítási rendszerünk logikájának ezek az elvek felelnek meg. E három elv jegyében következetesen folytatott reformpolitika nemcsak a racionalitást és a demokrácia érvényesülését biztosítja a társadalmi reprodukcióban, de egyúttal jelentősen megnöveli a társadalom tanulási, innovációs és adaptációs képességét is.

A demokráciáról való elmélkedés - hacsak valaki nem helyezkedik a teljes elutasítás vagy szkepszis álláspontjára, amelyekre egyaránt elég sok példa volt a politika elméletének és gyakorlatának történetében - mindig egy kicsit politikai programadás is.

Anélkül, hogy politikai program adására vállalkoznék, hadd utaljak röviden arra, hogy miféle a párt által vezérelt, de a társadalom egésze által megvalósítandó - már elkezdett és továbbfolytandó - demokratikus reformokra, illetve e reformokat vezérlő elvekre gondolok elsősorban.

Lenin szavaival élve: a szocialista forradalmat követő időszak: a reformok formájában folytatódó forradalom időszaka. Ha ezt a hatalmi berendezkedés aspektusából konkretizáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a demokratikus hatalomátvételt szülő erőszakot, a forradalmi diktatúrát a demokratikus reformok és a reformok demokráciája kell, hogy felváltsa.

A forradalom progresszivitásának, tömegerejének és történelmi életképességének hazai fokmérője, hogy mennyire képes erőszakos hatalmi strukturáját demokratikus hatalmi strukturává átalakítani és ezt a hatalmi strukturát a reformok szolgálatába állítani, a forradalmi diktatúrát demokratikus reformok keretében a nép demokráciájává átalakítani. Ebből következik, hogy véleményem szerint korunkban a demokratikus magatartás reformkötelezettséget jelent. De mivel reform soha nincs általában, minden kor és minden társadalom reformkötelezettsége eltérő igényeket támaszt a reformpolitikával szemben, jogos kérdés: miféle társadalompolitikai reformok melletti elkötelezettség azonosítható demokratikus meggyőződéssel és magatartással itt és most?

Számba véve a magyar társadalom politikai-hatalmi berendezkedését, elfogadott társadalompolitikai célkitűzéseit, véleményem szerint a következő követelményeknek kell, hogy megfeleljen konkurren reformpolitikája:

- a/ a párt töltendő feladataként és politikai kötelezettségként fel kell, hogy vállalja a demokratikus reformok irányítását és társadalmi szervezését;
- b/ olyan intézményrendszert kell kiépíteni a politikai reformok keretében, amelyek lehetővé teszik a közösségi érdekek integrálását, politikai képviselést, ütköztetések és a közösségek politikai akaratának érvényesítését a döntési folyamatokban;
- c/ a politikai nyilvánosságot és közvéleményt demokratikusan szerveződő és politikai ellenőrző szerepet betöltő tényezővé kell emelni;
- d/ a társadalomban meglévő érdek és vélemények sokféleségét toleráló intézményrendszert kell kiépíteni;
- e/ az egyes társadalmi alrendszerek (gazdaság, politika, kultúra, oktatás stb.) reformmozgalmait össze kell hangolni;
- f/ biztosítani kell a minőségorientált értékrend érvényesülését a reformok során;
- g/ a reformok a közösségek és a helyi intézmények autonómiájára kell, hogy épüljenek;
- h/ a reformok kidolgozásában, végrehajtásában és a reformpolitika folyamatos korszerűsítésében biztosítani kell a demokratikus reform-mozgalmak szerveződésének feltételeit.

A vázolt társadalmi reform központi eleme tehát: a szocialista demokrácia fejlesztése, a népi-nemzeti egység megteremtése és összekapcsolása a szocializmus ügyével, a demokratikus hatalmi

berendezkedés segítségével. A demokráciával mint hatalmi berendezkedéssel kissé részletesebben is szeretnék foglalkozni:

1. A marxizmus álláspontja szerint a demokráciának nincsen általános fogalma. A demokrácia osztálytartalmu és történelmileg konkrét. Ezért fejlődésünk jelenlegi szakaszában a demokrácia történelmileg konkrét tartalmát a következőkben foglalnám össze: akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező - tehát szocialista tartalmu - érdekkülönbségek mint politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s ezek az érdekmeghatározott politikai akaratok - politikai közösségek és testületek közvetítése révén - részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében.

Ahhoz, hogy a demokrácia mint a politikai hatalomgyakorlás pozitív értéktartalma megvalósulhasson, egymással szorosan összefüggő feltételek és garanciák megteremtésére és szervezeti eszközök biztosítására van szükség. A demokratikus hatalomgyakorlás tökéletesítése nem lehetséges, amíg a szocialista demokrácia feltétel- és eszközrendszere hiányos. Addig ezeknek a megteremtése kerül előtérbe és a demokrácia tartalmi követelményeiként jelennek meg.

2. A szocialista demokrácia feltételei a következő intézményeket foglalják magukban:

a/ Garantálni kell az egyének és a közösségek politikai biztonságát és szabadságát más egyénekhez és közösségekhez való viszonyukban, valamint a politikai hatalom szervezeteihez való viszonyukban. Ezt a politikai biztonságot és szabadságot az állampolgári jogok rendszere garantálja. Az állampolgári jogok garancia-rendszerének a fejlesztése állandó feladat, amely tehát előfeltétele a demokrácia megvalósulásának, mindaddig azonban, amíg ez a garanciarendszer nem épült ki viszonylag teljesen, a demokrácia tartalmi követelményeiként várnak megvalósulásra.

b/ A demokrácia érvényesülésének másik előfeltétele az egyének és közösségek politikai egyenlőségének a biztosítása. Politikai - tehát nem társadalmi - egyenlőség, ami alatt azt értem, hogy minden egyén és közösség hátrányok nélkül ragaszkodhat politikai véleményéhez, szabadon törekedhet érdekei által vezérelt politikai akaratának érvényesítésére.

A politikai egyenlőség garanciái közé tartozik a többség és a kisebbség jogainak védelme. Ezeket a jogokat és kötelezettségeket úgy kell meghatározni, hogy a kisebbség többséggé, a többség pedig kisebbséggé válhasson a politikai akaratok érvényesítésének demokratikus folyamatában. A többség jogainak védelme elengedhetetlen a többségi akarat érvényesítéséhez és a meghozott döntés hatékony és egységes végrehajtásához. A kisebbség jogainak védelme (a kisebbségi véleményhez ragaszkodás és az amelletti érvelés jogának elismerése, a demokratikusan meghozott többségi akarat egységes végrehajtása mellett) elengedhetetlen a korrekciókhoz, a reformer jellegű fejlődéshez, a korábban helyes többségi álláspont időszeri kritikájához, a politikai alkotókészség kibontakozásához, a politikai aktivitás fokozásához. Bármelyik oldal - akár a többség, akár a kisebbség jogainak eltulzása vagy abszolutizálása ugyanahhoz a nemkívánatos eredményhez vezet: valamely kisebbség diktatúrájához. A többség hatalmának mindent elsöprő érvényesülése - a kisebbség véleményének védelme nélkül - fokozatosan háttérbe szorít minden kisebbségi véleményt, és állandósítja a konformista "szervezett" többség nevében fellépő valamely kisebbség uralmát. A többségi vélemény abszolutizálása biztosan vezet el valamely kisebbség uralmához, a megszervezett többségi vélemény "fügőfelevele" mögött. A többség jogának a kisebbséget abszolút módon maga alá gyűrő érvényesülése esetén mindenki félni fog a kisebbségben maradtától, különösen, ha az megőrzéssel, esetleg kiátkozással, korábbi véleményének embert megalázó feladásával, pozíciók elvesztésével jár együtt. Ebben az esetben legtöbbször a "várható" többségi álláspontot - az éppen hatalmon levő kisebbség többségi véleményként hangoztatott álláspontját - keresik, már előzetesen ahhoz igazodnak, félve attól, hogy kisebbségben maradnak. A kisebbségi véleményhez ragaszkodás joga nem terjedhet ki a végrehajtás megkérdőjelezésére, az egységes végrehajtás szabotálására, az elhárított politikai akciók tessék-lássék elvégzésére.

Ez lehetetlenítene minden politikai szervezet és közösség hatékony cselekvését, a végrehajtás egységét, tulajdonképpen egyet jelentene a modern kor leghatékonyabb politikai fegyverének, a "szervezetnek" a feladásával. A kisebbség ilyen túl erős pozíciója fokozatosan megnöveli a bármi áron elérendő abszolút egységes véleményre törekvés iránti igényt, ami csak antidemokratikus eszközökkel érhető el. A kisebbség jogainak abszolutizált védelme szükség szerint vezet oda, hogy "a megszervezett" monolitikus egység, a hatalom rendje és megkérdőjelezhetetlen egyértelműsége a többség által is inkább óhajtott forma lesz az anarchiától, a rossz hatékonyságtól való félelem miatt, s ez végső soron mindenféle kisebbségi véleménynyilvánítás lehetetlenüléséhez vezet.

A többség és a kisebbség (esetleg egymástól is eltérő kisebbségek) viszonya és kölcsönös garanciarendszere sűrítetten foglalja magában a demokrácia legfontosabb összetevőit: a politikai egyenlőség és szabadság talaján megvalósuló önkormányzatot, a vita és érvelés útján megvalósuló hatalomgyakorlást, a sokféleséget megőrző és abból állandóan új egységet integráló hatalmi mechanizmust. A hatalom demokratikus rendszere egyuttal biztosítja a kisebbségek bevonását a hatalomba még akkor is, ha saját véleményükkel nem egyező többségi akaratot kénytelenek megvalósítani a demokratikus rend és fegyelem kötelezettsége révén. A "megszervezett" többség ugyanakkor - amely mögött mindig valamely kisebbség hatalma érvényesül - a többséget rekeszti ki a hatalom gyakorlásából. A bevonó politika, a hatalomgyakorlásban részvételt biztosító, legitimációra törekvő és lojalitást igénylő hatalmi mechanizmus el kell, hogy ismerje a kisebbségek demokratikus jogait. Bizonyos értelemben a hatalomgyakorlás demokratizmusának legjobb mutatója, érettségének fokmérője, megújítási képességének próbája: a többség és kisebbség demokratikus hatalmi viszonya, jogaik és kötelezettségeik összekapcsolódó és egymást kölcsönösen ellensúlyozó rendszere.

A demokrácia tartalmának érvényesüléséhez e két feltétel - a demokrácia két nagy tartópillérének - (a politikai biztonság és szabadság, valamint a politikai egyenlőség biztosítása) feltétlenül szükséges, de nem elegendő. A demokrácia előfeltételei mellett, a demokratikus érdekérvényesítés és a hatalomgyakorlás megfelelő szervezeti eszközrendszerét is ki kell építeni.

3. A demokrácia eszközrendszere elsősorban abban különbözik a demokrácia feltételeitől, hogy míg a demokrácia feltételei elsősorban normatív-jogi intézményekben fejeződnek ki, ebből következően kialakulásuk után viszonylag stabil és történelmileg kevésbé változó intézmények összessége, addig a demokrácia eszközrendszerének természetes állapota az állandó változás, a változó társadalmi-politikai feltételekhez való igazodás.

a/ A demokrácia eszközrendszerén belül először a társadalomban ténylegesen meglévő és a politikai véleményeket és akaratokat meghatározó érdekeket felszínrehozó, politikai artikulációjukat biztosító szervezeti rendszert emelném ki. Ez a szervezeti rendszer dinamikusan kell, hogy igazodjon a társadalomban ténylegesen meglévő, eltérő jelentőségű és különböző tartalmu, továbbá történelmileg állandóan változó érdekek rendszeréhez. Ez magában foglalja a változó társadalmi körülmények között új és a korábbiakhoz képest más politikai szervezetek alakításának jogát. Lényegesnek tartom azt, hogy a demokrácia szervezeti rendszere a társadalom legfontosabb osztály, réteg, csoportérdekek felszínre kerülését biztosítsa, ne csupán lényegtelen érdekkonfliktusok felszínre kerülésének kedvezzen, mert különben a legfontosabb érdektörévések a nem-formalizált szférába kerülnek át, és mind a politikai vezetés, mind a társadalom által átláthatatlan érdekérvényesítési pályákat járnak be, politikailag kezelhetetlenné válnak.

b/ A demokrácia másik elengedhetetlen és fontos eszköze a politikai ellenőrzés megfelelő rendszere. A politikai ellenőrzésnek alapvetően három hatalomgyakorlási fázisra kell kiterjednie:

1. a politikai döntések előkészítésére; 2. a döntések meghozatalára - vagyis ezekben a folyamatokban részt vevő egyének, csoportok és intézmények döntésbefolyásoló szerepére, a döntések birtoklásának rendjére; 3. és végül a döntések végrehajtásának szakaszára.

Enélkül a politikai nyilvánosság és ellenőrzés nélkül a politikai felelősségi viszonyok és hatalmi relációk átláthatatlanok és ellenőrizhetetlenek a társadalom számára. A demokrácia eszközrendszerének erős fogyatékosága esetén a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmának érvényesülése lehetetlenné válik.

c/ A demokrácia eszközrendszerének harmadik összetevője, a politikailag releváns információkhoz hozzájutás egyenlőségének és teljességének a biztosítása.

Ezt egy mondatban úgy foglalhatjuk össze, hogy a demokratikus nyilvánosság előtt felelős tömegkommunikációs rendszerre van szükség.

Miként a demokrácia feltételeinek, úgy a demokrácia eszközrendszerének a kialakítása is gyakorlati politikai feladat, és mindaddig a demokrácia tartalmi jelentőségű követelményei maradnak, amíg ki nem épülnek és meg nem szilárdulnak. Fzután a demokrácia formai garanciáiként léteznek tovább.

A demokratikus hatalmi berendezkedést sokan kívánják és sokféleképpen gondolják el. A demokrácia ügyével - akár elméleti, akár gyakorlati síkon - sokat foglalkozók tudják jól, hogy a legnehezebben kiépíthető hatalmi berendezkedés. Elég talán, ha csak J.J. Rousseaura gondolunk, aki azt írta, hogy "A szó szigorú értelmében véve demokrácia soha nem létezett, és nem is fog létezni soha. Ellentmond a dolgok természetes rendjének, hogy a sokaság kormányozzon és a kevesek kormányoztassanak." Ha azonban a Rousseau előtt és óta is oly sokszor bejárt elméleti zsákutcából kilépünk, s a demokráciát nem zárjuk be a többség és a kisebbség viszonyába - nem tagadva ugyanakkor, hogy ez a demokrácia legkényesebb problémája, ami sűrítetten mutatja meg a hatalmi berendezkedés demokratizmusának tartalmát - és a demokráciát a többség önmagához való hatalmi mechanizmusában vizsgáljuk elsősorban, akkor talán nem kell kétségbe esnünk Rousseau szkeptikus megállapítását olvasva, miszerint "Ha volna nép, amely csupa istentől állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. Az embereknek azonban nem való ilyen tökéletes kormányzat."

E szkeptikus jóslat ellenére nagyon sok emberi közösség és nemzedékek sora tette fel az életét arra, hogy demokratikus kormányzati rendszert hozzon létre és ilyen hatalmi berendezkedést működtessen. Marx hangsúlyozta, hogy a demokrácia szolgál minden államforma igazságául és, hogy a szocialista-kommunista tár-

sadalom adekvát hatalmi berendezkedése a demokrácia, bár nem zárta ki azt, hogy a despotikus-diktatorikus formában is létezhet átmenetileg.

A szocialista társadalom viszonyai között tehát biztosíthatók a demokratikus hatalomgyakorlás feltételei; kiépíthetők a működéséhez szükséges szervezeti-intézményi keretek, amelynek keretében megvalósul a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmi és formai egysége, amit Marx úgy foglalt össze, hogy a "demokrácia a nép berendezkedése", a nép "önrendelkezéseként" megvalósuló hatalom, szemben a "berendezkedés népével". A szocialista társadalom építésének egyik legfontosabb társadalompolitikai célja, ugyanis mondhatjuk, hogy a szocialista társadalom "érettségének" fokmérője", történelmi perspektíváját meghatározó jelentőségű feladata: a szocialista demokrácia állandó fejlesztése.